

є археологічне відкриття цвинтаря, на яких було виявлено “людські черепи, попробовані в тім’я або висок великими залізними цвяхами”, що підтверджує літописні відомості про руйнівні погроми аварів, а згодом татарської орди на Волинь [7].

Ще одним напрямком досліджень Цинкаловського можна виокремити історичну урбаністику. Саме на сторінках “Життя і Знання” він демонстрував історичні та економічно-географічні особливості розвитку міст на території історичної Волині. Серед його статей вартими уваги є наступні публікації з тематики волинської урбаністики опублікованих на сторінках часопису: “Містечко Махнівка на Поліссі” [12], “Ковель” [6], “Московський князь Андрій Курбський на Волині” [8]. Також, окремою частиною публікацій у журналі можна виокремити статті присвячені сакральному мистецтву та архітектурі: “Волинські церкви-твердині” [4], “Оборонні церкви на Волині”, “Старе дерев’яне церковне мистецтво на Волині” [11].

Висновки. На підставі викладеного можна вважати, що Олександр Цинкаловський відіграв значну роль у встановленні просвітянського руху на Волині, а його дослідницька діяльність сприяла популяризації “Просвітою” актуальних наукових відкриттів які публікувалися у часописі “Життя і Знання”.

Джерела та література

1. Бобак О. М. Час відкривати істину. Родовід Олександра Цинкаловського – патріарха волинського краєзнавства. Луцьк, 2008. 112 с.
2. Гика В. Волинські дороги Олександра Цинкаловського (за матеріалами документів Волинського обласного архіву). “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. Т.3. Луцьк, 1999. 906 с.
3. Пісоцький А., Войтюк Н. Інтелегенція Волині: погляд крізь призму часу. Луцьк, 2009. 176 с.
4. Цинкаловський О. Волинські церкви-твердині. *Життя і знання*. Львів, 1936. С. 232 – 233.
5. Цинкаловський О. Доісторична Володимирщина. *Життя і знання*. Львів, 1934. С. 198 – 200.
6. Цинкаловський О. Ковель. *Життя і знання*. Львів, 1934. С. 38 – 39.
7. Цинкаловський О. Людські черепи, попробовані цвяхами, з Володимира і його околиць. *Життя і знання*. Львів, 1935. С. 87 – 88.
8. Цинкаловський О. Московський князь Андрій Курбський на Волині. *Життя і знання*. Львів, 1935. С. 261.
9. Цинкаловський О. На Володимирських валах. *Життя і знання*. Львів, 1934. С. 200 – 201.
10. Цинкаловський О. оселя часів неоліту під м. Володимиром на Волині. *Життя і знання*. Львів, 1931. С. 280 – 281.
11. Цинкаловський О. Старе дерев’яне церковне мистецтво на Волині. *Життя і знання*. Львів, 1935. С. 114 – 115.
12. Цинкаловський О. Містечко Махнівка на Поліссі. *Життя і знання*. Львів, 1937. С.312.

УДК 94:061.2](477)«19»(092)Липи

Світлана Кучеренко

Іван та Юрій Липи і «Просвіта»

У статті акцентовано точки перетину українських політичних і культурних діячів, лікарів і письменників Івана та Юрія Лип з товариством «Просвіта» за їхнього життя та після смерті. Подано коротко біографічні відомості про батька і сина Лип та відповідні епізоди з їхніх одеських та яворівських часів. Також згадуються пропам’ятні заходи, присвячені Івану та Юрію Липам, здійснені відродженою «Просвітою» в незалежній Україні.

Ключові слова: Іван Львович Липа, Юрій Іванович Липа, біографія, творчість, діяльність, пам’ять, товариство «Просвіта», видання «Просвіти».

Kucherenko S. V. Ivan and Yuriy Lypy and «Prosvita»

The article focuses on the points of intersection of Ukrainian political and cultural figures, doctors and writers Ivan and Yuri Lypy with the fellowship «Prosvita» during their lives and after death. Brief biographical information about the father and son of Lypy and the corresponding episodes from their Odessa and Yavoriv times are presented. Also the memorable events dedicated to Ivan and Yuriy Lypy, carried out by the revived «Prosvita» in the independent Ukraine are mentioned.

Keywords: Ivan Lvovych Lypa, Yuriy Ivanovych Lypa, biography, creativity, activities, memory, the fellowship «Prosvita», the publications of «Prosvita».

Історію просвітянського руху писали і пишуть своєю діяльністю його видатні та звичайні учасники. «Просвіта» стала яскравою сторінкою біографій відомих й малознаних сьогодні історичних

постатей, небайдужих до української справи. Серед тих, хто зробив свій організаційний і творчий внесок у роботу товариства були батько і син Іван і Юрій Липи.

Іван Львович Липа (1865, м. Керч у Криму – 1923, м-ко Винники поблизу Львова) – лікар, письменник, політичний і культурний діяч. Вивчав медицину у Харківському і Казанському університетах. Один із засновників «Братерства Тарасівців», член львівського НТШ, активний учасник «Громади», «Просвіти», «Українського клубу» та «Української хати» в Одесі. В роки української революції І. Липа був комісаром міста за часів Центральної Ради, лікарським інспектором Одеси – за Гетьманату, міністром віросповідань від партії соціалістів-самостійників за Директорії, головою Ради республіки та Міністром охорони здоров'я уряду УНР в екзилі. Працював лікарем у таборах інтернованих вояків у й очолював засновану ним організацію «Блакитний хрест». Протягом 33 років писав вірші, оповідання, казки, повісті, притчі, публіцистику та літературно-критичні статті. Один з організаторів та упорядників видань Одеської літературної спілки (1903) і видавництва «Народній стяг» (1917), редактор «Українського слова» (1917) і «Вісника Одеси» (1918). Понад 100 творів митця було опубліковано в газетах, журналах, альманахах, календарях та окремими виданнями. У березні 1922 р. І. Липа оселився у Винниках поблизу Львова. Помер 13 листопада 1923 року, де і був похований. На могилу І. Л. Липи було принесено багато квітів і вінків, в тому числі від Винниківської читальні «Просвіти».

Одеська «Просвіта» давно стала об'єктом уваги істориків, краєзнавців, літературознавців. В своїх дослідженнях вони не могли пройти повз діяльність і творчість Івана Липи (як от Г. Зленко, А. Мисечко, О. Ярещенко [1; 7; 12] та ін.), але найбільш ретельно цю постать вивчив І. Стамбол, зробивши її предметом свого дисертаційного дослідження і монографії [10; 11]. На думку історика, просвітництво було основним видом діяльності І. Липи ще від часів Братерства Тарасівців (1890-ті). А коли «Українське товариство «Просвіта»» постала в Одесі (1905), він одразу долучився до організації, був обраний до правління як член ревізійної комісії (9 січня 1906 р.). На загальні збори товариства зазвичай приходив разом із дружиною, вчителькою Марією Григорівною Липою.

Зі звітів організації відомо, що І. Липа читав публічні реферати на тематичних вечорах «Просвіти». У жовтні 1907 р. – про українського письменника і перекладача Олексія Плюща (1887-1907), який, до речі, був членом Ніжинської «Просвіти». Видавши самотужки твори рано померлого письменника, І. Липа зберіг його творчість від забуття. У лютому 1908 року – про поета, етнографа, фольклориста Івана Манжуру (1851-1893). Книга зібраних і упорядкованих ним народних українських казок і приказок вийшла 1890 р. за редакцією О. Потебні. І. Липа цінував народну казку, сам був казкар. Влітку 1908 року – про холеру, епідемія якої вразила місто Одесу того року.

Доцільно згадати ще такий бібліографічний факт – критичний відгук на упорядкований і виданий І. Липою в Одесі альманах «Багаття» у «Київській старовині» (1906), автором якої була активна учасниця просвітнянського руху на Катеринославщині Л. Є. Біднова-Жигмайло. З відстані років бачиться соборницький характер книжки, що містила як відомих, так і малознаних авторів з Наддніпрянської України – Б. Грінченко, Панас Мирний, Олександр Олесь, Дніпрова Чайка, Г. Хоткевич, М. Левицький, Г. Коваленко, О. Романова, Н. Кибальчич, С. Шелухин, з Галичини й Буковини – І. Франко, О. Кобилянська, О. Маковей, Б. Лепкий, С. Ковалів, П. Карманський та ін.

І. Липа також висвітлював становище одеської «Просвіти» на сторінках періодичних видань. Погодимося з висновком І. Стамбола, що метою цих статей, крім інформативності, було прагнення засвідчити українцям обох імперій активність національного руху в Одесі. Так, у дописі «Про народний університет» (1906), надрукованому в газеті «Рада», І. він розповів про ініціативу одеської «Просвіти» в організації «українських викладів» та швидке зростання кількості слухачів на них. Для задоволення просвітніх народних потреб дописувач закликав свідомих громадян та науковців, що мешкають поза межами України, якнайшвидше прилучитися до народного діла. *«Єсть велика ріжниця між тим, чи робити для народу здалека, з свого кабінету, чи бути самому між народом, мати з ними безпосередні зносини, своїм прикладом впливати на його життя, живим словом показувати йому шлях до кращої будучини»* [3, с. 2].

У статті «Переслідування одеської «Просвіти» (1908), вміщеній у газеті «Діло», І. Липа назвав гріхами українського руху – відсутність єдності, розлад, а в спільноті – брак честі, національних гордошів, таким чином пояснивши чому українські діячі й організації не мають підтримки і захисту громадської думки. З публікації дізнаємося про тиск імперської влади (в особі градоначальника й тимчасового генерал-губернатора Толмачова) на «Просвіту». Почалося з вимог зняти у приміщенні товариства рушник з вишитими на ньому словами Т. Шевченка *«Єсть на світі доля, а хто її знає? Єсть*

на світі воля, а хто її має?» та вінок з написом «Од братнього народу», подарований поляками в день роковин Т. Шевченка. Потім було декілька попереджень: 1) за репліку студента на виконання пісні «по-московському»: «Тут не московська аудиторія»; та за заміну слів «ні жида, ні ляха» у пісні «Ой, Дніпре» словами «ні пана, ні хлопа», з чого зроблено висновок про нелюбов українців до руських і симпатію до євреїв та поляків; 2) за присутність солдата у товаристві, що заборонено статутом (як і учням середніх шкіл), хоч потім з'ясовано, що він прийшов до бібліотеки за наказом полковника; 3) «Просвіта» спромоглася на друк книжки І. Бондаренка «Про Гарібальдія, борця за волю італійського народу», наклад якої було конфісковано попри існування подібних російськомовних видань [2, с. 2].

Слідом за цими пересторогами владою була видана постанова про заборону вживати «малоросійське наречіє» на зборах товариства, невдовзі було заборонено і саму «Просвіту» (1909 р.), але свою просвітницьку діяльність по вихованню української молоді та розвитку національної самосвідомості українців Іван Львович не припинив.

Юрій Іванович Липа (ім'я при народженні Георгій Андрійович Геращенко, 1900, м-ко Ст. Санжари на Полтавщині – 1944, с. Шутова на Яворівщині) – лікар, письменник, політичний і культурний діяч. Після смерті матері був усиновлений родиною батька Івана Львовича Липи, що мешкав на Одещині. По закінченні одеської гімназії слухав право в Новоросійському університеті (1918 р.) та Кам'янець-Подільському університеті (1919–1920), студіював медицину в Познаньському університеті (1922–1928). До 1943 р. мешкав у Варшаві, де працював лікарем, поглиблював свою медичну і політичну освіту, здійснював літературну, наукову і громадську діяльність. Активний учасник українського студентського корпоративного руху «Чорноморе» в Польщі (1925–1933, Данціг, Познань, Варшава); співробітник Українського Економічного Бюро (1933–1934, Варшава); очільник Українського Допомогового комітету (кінець 1939 – початок 1940, Варшава); ініціатор створення, фундатор, співробітник і автор праць Українського Чорноморського науково-видавничого інституту (1940–1944, Варшава). Він був учасником і співорганізатором декількох літературних груп, редактором газети «Вісник Одеси» (1918) і журналу «Нова думка» (1920), співзасновником і співробітником сімейного видавництва «Народний стяг» (1917–1936). Понад 360 творів митця було опубліковано в українській періодиці та окремими виданнями в період з 1917 по 1944 рр., серед них поезія, переклади, проза, медичні та публіцистичні праці. Під тиском обставин Ю. Липа виїхав з Варшави на Яворівщину (осінь 1943 р.), став лікарем УПА. Відмовився емігрувати на Захід. 19 серпня 1944 р. був заарештований енкаведистами на хуторі Іваники, 20 серпня – закатований у селі Шутова, 22 серпня похований у селі Бунів.

На відміну від І. Липи, дотичність Ю. Липи до «Просвіти» ще не була досліджена. Звісно просвітянський рух він як публіцист згадував у своїх статтях. Взяти хоча б книгу «Призначення України» (1938). В розділі про культурне підложжя українського суспільства серед іншого йдеться про роль традицій українських груп в суспільній самоорганізації та державотворенні: «... До останніх часів будує українство свої групи з традиціями в тій чи іншій державній системі. Кооперативні групи (давніше чумацькі), освітні («Просвіта», давніші братства), військові (традиції окремих частин, як, наприклад, від 1917 року Запорозький корпус, синьожупанники, УСС) і т. д., і т. д. Одночасно не забуваймо, що це все діється і зростає на підложжі прастарих сільських громад-груп». І далі: «... По 1917 році безперервно ростуть українські державні групи, інституції і традиції. Ростуть на історичному змісті. Старі інституції оновлюються і сяють силою. Нові набирають глибшого змісту... все виразніше історичний зв'язок із середньовічними братствами сучасних «Просвіт», з давніми валками чумацтва — сучасних союзів кооператив... Державність стає виразною не як літературна історія і не як накинута чужинецька дисципліна, а як розвій асоціацій на підложжі власних традицій». [5, с. 153, 183].

Зі спогадів Л. Мокривської-Венгринович відомо, що доктор Липа часто читав у читальні Яворівської «Просвіти» популярні лекції на різні теми, наприклад, про першу медичну допомогу, ліки під ногами, «Хутір і метрополія» [9, с. 87]. Додамо, що Ю. Липа не лише виступав з лекціями на медичні теми, він організував медичні курси для підготовки молоді з надання невідкладної допомоги. На цих курсах набували практичних навичок майбутні санітари і санітарки УПА. Для звичайних людей і повстанців доктор написав poradnik-dovidnik «Ліки під ногами» (1943) [4]. А тему хутора і метрополія висвітлив у великій статті «Три сучасні українські світогляди», опублікованій у «Краківських вістях» (1942–1943) [6].

За радянської влади «Просвіта» була заборонена, ім'я Юрія Липи приречене на забуття, а творча спадщина кинута у спецхрані. Як відомо, у 1988 р. «Просвіта» відродилася у Львові й Києві під назвою

Товариство української мови імені Т. Шевченка». І вже наступного року з'явилися перші згадки про Ю. Липу і його творчість у пресі, й чим далі, то більше. Безпосередній стосунок до цього мали просвітянські газети. А у 1992 р. Львівська «Просвіта» спромоглася на перевидання головної публіцистичної праці Ю. Липи «Призначення України» [5]. Так починалося повернення Юрія Липи і його батька до українського загалу.

До 100-річчя ровесника віку Юрія Липи І й ІІ Липівські Читання в Одесі (2000-2001) було проведено за участі відродженої Одеської «Просвіти». Благодійний Фонд імені Івана та Юрія Лип, що існує в Одесі з 1999 р., відтоді й досі очолює колишня голова одеської обласної «Просвіти» Галина Дольник, за сприяння якої у 2005 р. відбулася науково-практична конференція ««Просвіта»: минуле, сучасне і майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»)». Завершимо словами з доповіді одеського історика А. Мисечка про феномен Одеської «Просвіти». Вона сприяла розвитку демократичних традицій на українському ґрунті, була першою офіційно зареєстрованою організацією, започаткувала освіту і діловодство українською мовою в Одесі, долучилася до книговидання і розповсюдження українських книг по всій Україні, створила українські музей, книгозбірню і перші українські газети, виховала цілу плеяду українських культурних і політичних діячів [8, с. 52], серед них Іван Липа і його син Юрій.

Джерела та література

1. Зленко Г. Один із Тарасівців // Лицарі досвітніх вогнів: тридцять три портрети діячів одеської «Просвіти» 1905-1909 рр. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 55-69.
2. Липа І. Переслідування одеської «Просвіти» / М. Міщанин // Діло. – Львів, 1908. – 9 квітня. – С. 2.
3. Липа І. Про народній університет / І. Л-а // Рада. – Київ, 1906. – №34. – С.1-2.
4. Липа Ю. Ліки під ногами. Про лікування рослинами. – Краків, Львів: Укр. видавництво, 1943. – 111 с.
5. Липа Ю. Призначення України. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
6. Липа Ю. Три сучасні українські світогляди // Краківські вісті. – Краків, 1942. – 31 грудня (Ч. 295). – С.1-2; 1943 – 1 січня (Ч. 1). – С. 3; 5 січня (Ч. 3). – С. 3-4; 13 січня (Ч. 7). – С. 3, 14 січня (Ч. 8). – С. 3.
7. Мисечко А. Взаємозв'язки Одеської та Галицької «Просвіт» // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 540-543.
8. Мисечко А. Одеська «Просвіта» як прояв розбудови громадянського суспільства на початку ХХ ст. // «Просвіта»: минуле, сучасне і майбутнє (до 100-річчя Одеської «Просвіти»): матеріали науково-практичної конференції [Одеса, 25-26 листопада 2005 р.]. – Одеса: Друк, 2006. – С. 48-52.
9. Мокривська-Венгринович Л. Спогади про Юрія Липу, // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу / упоряд. П. і Ю.Кіндратовичі. – Львів: Каменяр, 2000. – С.83-92.
10. Стамбол І. І. Іван Львович Липа в українському національному русі (кінець ХІХ - початок 20-х років ХХ ст.) : дис ... канд. іст. наук. – Одеса, 2016. – 240 с.
11. Стамбол І. І. Іван Львович Липа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець / наук. ред. і вступ. ст. В. М. Хмарський; НБУ ім. В. Вернадського, ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Київ; Одеса, 2017. – 296 с.
12. Ярещенко О. Одеська «Просвіта»: історія, сучасність – Одеса: Маяк, 1998. – 110 с.